PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA YOZMA NUTQNI SHAKLLANTIRISHDA DIKTANT TURLARI VA ULARNING O‘QUV JARAYONIDAGI ROLI (4- SINF MISOLIDA)

Xoliqova Matluba Mardon qizi
Samarqand davlat pedagogika instituti assistenti
xoliqovamatluba5@gmail.com
Telefon raqam: +99899773-36-01
Sanaqulova Bahora Ozod qizi
Samarqand davlat pedagogika instituti talabasi
Telefon raqami :+99894-448-93-75
doi.org/10.5281/zenodo.20038019

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yozma nutqni shakllantirishda diktant turlarining ahamiyati va ularning o‘quv jarayonidagi o‘rni 4-sinf misolida tahlil qilinadi. Unda ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan turli diktant shakllari — eshituv diktanti, izohli diktant, saylanma diktant, ijodiy diktant va nazorat diktantining mazmuni, maqsadi hamda metodik xususiyatlari yoritib beriladi. Shuningdek, mazkur diktant turlarining o‘quvchilarning savodxonligini oshirish, imlo qoidalarini mustahkamlash, mustaqil fikrlash va yozma nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi roli ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: yozma nutq, diktant turlari, eshituv diktanti, izohli diktant, saylanma diktant, ijodiy diktant, nazorat diktanti, boshlang‘ich ta’lim, 4-sinf, savodxonlik, imlo qoidalari, o‘quv jarayoni, metodika.

ФОРМИРОВАНИЕ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ ЧЕРЕЗ ВИДЫ ДИКТАНТОВ И ИХ РОЛЬ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ (НА ПРИМЕРЕ 4 КЛАССА)

Аннотация. В данной статье анализируется значение видов диктантов в формировании письменной речи учащихся начальных классов и их роль в учебном процессе на примере 4-го класса. Рассматриваются различные формы диктантов, применяемые в образовательном процессе: слуховой диктант, объяснительный диктант, выборочный диктант, творческий диктант и контрольный диктант. Раскрываются их содержание, цели и методические особенности. Также в статье освещается роль данных видов диктантов в повышении грамотности учащихся, закреплении орфографических правил, развитии навыков самостоятельного мышления и формировании умений письменной речи. Подчеркивается, что систематическое и целенаправленное использование различных видов диктантов способствует эффективному развитию письменной речи учащихся начальных классов.

Ключевые слова: письменная речь, виды диктантов, слуховой диктант, объяснительный диктант, выборочный диктант, творческий диктант, контрольный диктант, начальное образование, 4 класс, грамотность, орфографические правила, учебный процесс, методика.

FORMATION OF WRITTEN SPEECH IN PRIMARY SCHOOL THROUGH TYPES OF DICTATION AND THEIR ROLE IN THE EDUCATIONAL PROCESS (ON THE EXAMPLE OF 4TH GRADE)

Annotation. This article analyzes the importance of different types of dictation in developing written speech among primary school students and their role in the educational process, using the example of 4th grade. It examines various forms of dictation used in teaching practice, including

listening dictation, explanatory dictation, selective dictation, creative dictation, and control dictation. The content, purpose, and methodological features of each type are highlighted. The article also reveals the role of these dictation types in improving students' literacy, strengthening spelling rules, and developing independent thinking and written communication skills. It emphasizes that the systematic use of different dictation types contributes to the effective development of written speech in primary school learners.

Key words: written speech, types of dictation, listening dictation, explanatory dictation, selective dictation, creative dictation, control dictation, primary education, 4th grade, literacy, spelling rules, educational process, methodology.

KIRISH. Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida o‘quvchilarning funksional savodxonligini oshirish, ularni mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxs sifatida tarbiyalash ustuvor vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta'lim bosqichida o‘quvchilarning yozma nutqini shakllantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etadi. Chunki aynan shu davrda o‘quvchilarda tilga oid dastlabki bilimlar, imlo ko‘nikmalari hamda yozma fikrni ifodalash malakalari shakllanadi va keyingi ta'lim bosqichlari uchun mustahkam poydevor yaratiladi.

Yozma nutq — bu o‘quvchining tafakkuri, dunyoqarashi va bilim darajasini namoyon etuvchi muhim ko‘rsatkichlardan biridir. U nafaqat ona tili fanini o‘zlashtirishda, balki boshqa fanlarni o‘rganishda ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda yozma nutqni rivojlantirishga tizimli va maqsadli yondashuv talab etiladi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning yozma nutqida uchraydigan xatolar, asosan, imlo qoidalarini yetarli darajada o‘zlashtirmaganlik, eshitilgan matnni to‘g‘ri idrok eta olmaslik hamda fikrni yozma shaklda ifodalash ko‘nikmalarining yetarlicha rivojlanmaganligi bilan bog‘liqdir.

Mazkur muammoni hal etishda ona tili darslarida qo‘llaniladigan samarali metod va vositalarning o‘rni beqiyosdir. Shulardan biri — diktantlar hisoblanadi. Diktant o‘quvchilarning eshitish, anglash, eslab qolish va yozish kabi psixik jarayonlarini uyg‘un holda rivojlantiruvchi, shuningdek, imlo va punktuatsiya qoidalarini mustahkamlovchi muhim didaktik vositadir. Turli diktant turlaridan (eshituv, izohli, saylanma, ijodiy va nazorat diktantlari) maqsadga muvofiq foydalanish o‘quvchilarning savodxonligini oshirish bilan birga, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, 4-sinf boshlang‘ich ta'limning yakunlovchi bosqichi sifatida o‘quvchilarda shakllangan bilim, ko‘nikma va malakalarni tizimlashtirish va mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Ushbu bosqichda o‘quvchilar yozma nutq orqali o‘z fikrlarini izchil, aniq va grammatik jihatdan to‘g‘ri ifodalashga o‘rganishlari zarur. Shu bois diktantlardan foydalanish nafaqat nazorat vositasi, balki o‘qitish va rivojlantirish vositasi sifatida ham qaralishi lozim. Shu bilan birga, ta'lim amaliyotida diktantlarni tashkil etishda ayrim kamchiliklar ham kuzatiladi. Jumladan, diktant turlarining imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilmasligi, ularni faqat nazorat shakli sifatida qo‘llash, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olmaslik kabi holatlar samaradorlikka salbiy ta'sir ko‘rsatmoqda. Bu esa mazkur masalani chuqurroq ilmiy-metodik jihatdan o‘rganishni taqozo etadi.

Shundan kelib chiqib, ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda, xususan, 4-sinf misolida yozma nutqni shakllantirishda diktant turlarining o‘rni, ahamiyati va ularni samarali qo‘llash yo‘llari tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘quv jarayonida diktantlardan foydalanishning metodik asoslari yoritilib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

ASOSIY QISM. Boshlang‘ich ta'lim jarayonida o‘quvchilarning yozma nutqini shakllantirish ko‘p qirrali, tizimli va uzluksiz pedagogik faoliyatni talab etadi. Yozma nutq — bu nafaqat harflarni to‘g‘ri yozish, balki fikrni mantiqan izchil, grammatik jihatdan to‘g‘ri va uslubiy jihatdan ravon ifodalash jarayonidir. Shu jihatdan qaraganda, boshlang‘ich sinflarda, ayniqsa 4-sinf bosqichida

yozma nutqni rivojlantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etadi. Chunki aynan ushbu bosqichda o‘quvchilar avvalgi sinflarda egallagan bilim va ko‘nikmalarini umumlashtiradi, mustahkamlaydi hamda keyingi ta’lim bosqichiga tayyorgarlik ko‘radi [1.67–89].

Yozma nutqni rivojlantirishda diktantlar samarali metodik vositalardan biri sifatida keng qo‘llaniladi. Diktant o‘quvchilarning eshitish, idrok etish, eslab qolish va yozish faoliyatlarini uyg‘unlashtirgan holda ularning savodxonligini oshiradi. Shu bilan birga, u imlo va punktuatsiya qoidalarini amaliy jihatdan o‘zlashtirish, nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish hamda xatolar ustida ishlash imkonini beradi. Shuning uchun diktantlar nafaqat nazorat vositasi, balki o‘rgatuvchi va rivojlantiruvchi vosita sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

Diktant turlari o‘zining maqsadi, mazmuni va tashkil etilishiga ko‘ra turlicha bo‘lib, ularning har biri yozma nutqni rivojlantirishda alohida vazifani bajaradi. Eshituv diktanti eng ko‘p qo‘llaniladigan turlardan biri bo‘lib, o‘quvchilarning eshitish orqali matnni qabul qilish va uni to‘g‘ri yozib berish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu jarayonda o‘quvchi tovush va harf o‘rtasidagi munosabatni chuqurroq anglaydi, so‘zlarning to‘g‘ri yozilishiga e’tibor qaratadi. Ayniqsa, murakkab imlo hodisalarini o‘zlashtirishda eshituv diktanti muhim rol o‘ynaydi [2.102–120].

Izohli diktant o‘quvchilarda ongli savodxonlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Unda o‘quvchilar yozayotgan so‘zlari yoki gaplaridagi imlo qoidalarini izohlab boradilar. Bu esa ularning nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog‘lashga yordam beradi. O‘quvchi nafaqat yozishni, balki nima sababdan aynan shunday yozilishini ham tushunib yetadi. Natijada bilimlar mustahkamlanadi va xatolar kamayadi [3.54–73].

Saylanma diktant esa o‘quvchilarning tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu turdagi diktantda o‘quvchilar berilgan matndan faqat ma’lum til birliklarini (masalan, ma’lum qo‘shimchali so‘zlar, otlar, fe’llar yoki muayyan imlo qoidalariga oid birliklar) ajratib yozadilar. Bu jarayon o‘quvchilarning e’tiborini aniq bir masalaga qaratadi, ularning grammatik va imloviy bilimlarini chuqurlashtiradi.

Ijodiy diktant esa o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, unda o‘quvchilar berilgan matnni to‘ldirish, o‘zgartirish yoki davom ettirish orqali faol ishtirok etadilar. Bu turdagi diktant o‘quvchilarning tasavvuri, so‘z boyligi va nutqiy faolligini oshiradi. Ayniqsa, 4-sinf o‘quvchilari uchun ijodiy diktantlar yozma nutqni erkin va mustaqil shakllantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi [4.33–58].

Nazorat diktanti esa o‘quvchilarning egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini aniqlashga xizmat qiladi. Bu turdagi diktant orqali o‘quvchilarning savodxonlik darajasi baholanadi, ularning yo‘l qo‘yayotgan xatolari aniqlanadi. Biroq zamonaviy ta’lim yondashuvlarida nazorat diktanti faqat baholash vositasi sifatida emas, balki diagnostik va tuzatish vazifasini bajaruvchi metod sifatida ham qaraladi. Ya’ni, aniqlangan xatolar asosida o‘quvchilar bilan individual va guruhli ishlash yo‘lga qo‘yiladi [5.41–65].

4-sinfda diktantlarni tashkil etishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, psixologik holati va individual qobiliyatlarini hisobga olish muhimdir. Bu yoshdagi o‘quvchilar mustaqil fikrlashga intiladilar, biroq ular hali ham pedagogik yo‘naltirishga muhtoj bo‘ladilar. Shu sababli o‘qituvchi diktantlarni rejalashtirishda differensial yondashuvni qo‘llashi, ya’ni o‘quvchilarning bilim darajasiga mos topshiriqlarni tanlashi lozim. Bu esa har bir o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlaydi va natijadorlikni oshiradi [6.76–95].

Shuningdek, diktantlarni o‘tkazishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, o‘yin elementlari asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi, ularning faolligini kuchaytiradi va bilimlarni samarali o‘zlashtirishga yordam beradi. Masalan, xatolar ustida jamoaviy ishlash, o‘zaro tekshirish, muhokama qilish kabi usullar o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini shakllantiradi [7.22–44].

Umuman olganda, diktant turlaridan tizimli va maqsadga muvofiq foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yozma nutqini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, 4-sinf bosqichida turli diktant turlarini uyg‘un holda qo‘llash orqali o‘quvchilarning savodxonligini oshirish, imlo qoidalarini mustahkamlash, mustaqil va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin. Bu esa o‘z navbatida ularning keyingi ta’lim bosqichlarida muvaffaqiyatli o‘qishlari uchun mustahkam zamin yaratadi.

XULOSA. Boshlang‘ich sinflarda yozma nutqni shakllantirish masalasi bugungi ta’lim tizimining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u o‘quvchilarning nafaqat savodxonlik darajasini, balki ularning fikrlash qobiliyati, nutqiy faolligi va mustaqil ishlash ko‘nikmalarini ham belgilaydi. Ushbu jarayonda diktant turlaridan oqilona va tizimli foydalanish muhim metodik vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, diktantlar o‘quvchilarning imlo va punktuatsiya qoidalarini o‘zlashtirishida samarali vosita bo‘lish bilan birga, ularning eshitish, idrok etish, eslab qolish hamda yozma shaklda aniq va izchil fikr bayon etish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, turli diktant turlarini — eshituv, izohli, saylanma, ijodiy va nazorat diktantlarini o‘zaro uyg‘un holda qo‘llash o‘quvchilarning yozma nutqini kompleks rivojlantirish imkonini beradi. Har bir diktant turi ma’lum bir didaktik vazifani bajarib, o‘quvchilarning bilimini mustahkamlash va chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

4-sinf bosqichida diktantlarning o‘rni yanada muhimlashadi, chunki bu davrda o‘quvchilar boshlang‘ich ta’lim davomida egallagan bilim va ko‘nikmalarini umumlashtiradi hamda amaliy jihatdan mustahkamlaydi. Shu bois mazkur bosqichda diktantlardan faqat nazorat vositasi sifatida emas, balki rivojlantiruvchi va o‘rgatuvchi metod sifatida foydalanish zarur. Bu yondashuv o‘quvchilarning yozma nutqini yanada takomillashtirish, xatolarni kamaytirish va mustaqil yozish malakalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, diktantlarni samarali tashkil etish o‘qituvchidan yuqori darajadagi metodik yondashuvni talab etadi. Dars jarayonida o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, differensial yondashuvni qo‘llash, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish hamda xatolar ustida tizimli ishlash diktantlarning natijadorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu esa o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi va ularni faol o‘rganishga undaydi.

Umuman olganda, boshlang‘ich sinflarda yozma nutqni shakllantirishda diktant turlaridan maqsadga muvofiq va izchil foydalanish o‘quvchilarning savodxonligini oshirish, nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ularni keyingi ta’lim bosqichlariga puxta tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Shu jihatdan, diktantlarning metodik imkoniyatlarini yanada kengaytirish va ularni amaliyotga samarali joriy etish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladigan muhim vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimov A., Yo‘ldosheva D. “Ona tili o‘qitish metodikasi (boshlang‘ich sinflar uchun)”. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022. B.67–89.
2. Rasulov R., Sodiqova M. “Boshlang‘ich sinflarda nutq o‘stirish metodikasi”. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. B.102–120.
3. To‘xtayeva N. “Ona tili darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar”. – Toshkent: Tafakkur, 2023. B.54–73.
4. Abdullayeva S. “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yozma nutqni rivojlantirish usullari”. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022. B.33–58.
5. Nurmatov B. “Savodxonlikni oshirishda diktantlarning o‘rni”. – Toshkent: Akademnashr, 2021. B.41–65.

6. Xolmatova G. “Boshlang‘ich ta’limda interfaol metodlardan foydalanish”. – Toshkent: Zamin nashr, 2023. B.76–95.
7. Ergasheva D. “O‘quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari”. – Toshkent: Ilm ziyo, 2020. B.22–44.